

съезде старообрядцев) // Церковь. Старообрядческий церковно-общественный журнал. – 1909. – №35. – С.1022.

7. Лихачев Д. С. Русская культура / Д. С. Лихачев. – СПб., 2007. – 440 с.

References

1. Mel'nikov–Pecherskiy P. I. Istoricheskiye ocherki popovshchiny / P. I. Mel'nikov–Pecherskiy. – Moskva, 1864. – Ch.I. – №5. – 282 s.

2. Mel'nikov–Pecherskiy P. I. Na gorakh / P. I. Mel'nikov–Pecherskiy. – Kn.1. – Moskva, 1986. – 590 s.

3. Dem'yanov N. O raskole sela Shimkova Kazanskoj gubernii, Laishevskogo uyezda // Izvestiya po Kazanskoj yeparkhii na 1869 g. – Kazan', 1869. – S.47–48.

4. Kirillov I. A. Pravda staroy very / I. A. Kirillov. – Barnaul, 2008. – 502 s.

5. Lilejev M. I. Iz istorii raskola na Vetke i Starodub'ye XVII–XVIII vv. / M. I. Lilejev. – Kiyev, 1895. – Vyp.1. – 596 s.

6. O polozhenii narodnogo obrazovaniya sredi staroobryadstsev (Doklad soveta s'yezdov, zaslushanny na desyatom Vserossiyskom s'yезде staroobryadstsev) // Tserkov'. Staroobryadcheskiy tserkovno-obshchestvennyy zhurnal. – 1909. – №35. – S.1022.

7. Likhachev D. S. Russkaya kul'tura / D. S. Likhachev. – Spb., 2007. – 440 s.

Zhytnyk L. A., postgraduate student of the Department of World History, Chernihiv National Pedagogical University named after T. G. Shevchenko (Ukraine, Chernihiv), lzhytnyk1503@gmail.com

Educational activity of the Old Believers on the territory of the Chernihiv province and beyond its borders in the second half XIX–th – early XX–th century

Characterized the training and education activity of the communities of the Old Believers in the territory of the Chernihiv province and beyond its borders is also covered. Proceeding from the conditions of being at the end of the 19th and beginning of the 20th century, the emphasis is placed on the specificity of education in the communities of the Old Believers. Referring to archival sources and materials, constructive conclusions were made regarding the existence of educational institutions in the communities of the Old Believers and the number of educated people in their environment. This allows us to reveal historical facts of the educational and educational development of the Old Believers in comparison with the then population.

Keywords: education, literacy, history, Old Believers, religion, culture, symbols.

* * *

УДК 930(477)«18/19»

Ломако Л. І.,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та управління освітою, Донецький національний університет ім. Василя Стуса (Україна, Вінниця), tanya17021924@gmail.com

Розвиток учительських семінарій в українських землях другої половини XIX – початку XX століття: оцінка сучасників процесу

Проаналізовано дореволюційну історіографію щодо історії створення, стану та діяльності вчительських семінарій в українських землях другої половини XIX – початку XX ст. Дослідження базується на принципах і методах історизму, системності, наукової об'єктивності, поєднання логічного та історичного. Досліджено нормативно-законодавчі документи, навчальні плани та програми вчительських семінарій, що представлені в загальних і профільних збірниках і довідниках, матеріали педагогічних з'їзді, узагальнюючі дослідження стану тогочасної освіти, публікації в періодичних виданнях. Автори критично оцінювали роботу вчительських семінарій, виокремлювали недоліки, пропонували своє бачення організації їх діяльності. Зібраний дослідниками тогочасної доби фактичний і аналітичний матеріал безперечно має теоретичне і практичне значення, однак цілісного системного вивчення зазначеної теми не проводилось.

Ключові слова: вчительська семінарія, педагогічна освіта, дореволюційна історіографія.

Розбудова системи освіти в Україні, її докорінне реформування у відповідності до європейських стандартів мають стати основою відтворення духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки і культури на світовий рівень, національного відродження та демократизації суспільства. Найбільш цінними і надійними джерелами відродження і розвитку національної освіти є результати історичного аналізу, глибоке вивчення та творче використання національних освітніх традицій, повчального вітчизняного педагогічного досвіду минулих років. Важливе місце в дослідженні і узагальненні ретроспективного розвитку освітніх систем, ідей, теорій, концепцій, підходів до навчання та виховання належить історичній науці. Педагогічна освіта є однією з найважливіших складових освітньої галузі, рівень і якість якої є вагомим чинником перспективних тенденцій розвитку системи освіти в країні в цілому. Площина наукової пошуку і вивчення педагогічних явищ, фактів і систем, діяльності педагогічних закладів в Україні XIX – початку XX ст. є пріоритетною. Саме в цей період відбувалось духовно-культурне відродження, активізувались освітні реформи, процеси розвитку змісту, форм, моделей педагогічної освіти, з'являються різні типи педагогічних навчальних закладів. До вчительської професії готували в педінститутах, а згодом на педагогічних курсах при університетах, у Ніжинському історико-філологічному та Київському Фребелівському інститутах, на вищих жіночих курсах, в учительських інститутах, педагогічних класах єпархіальних училищ та гімназій, на короткотермінових педагогічних курсах тощо. Нашу увагу привертають міністерські, земські, приватні вчительські семінарії, становлення і розвиток яких в українських землях припадає на другу половину XIX – початок XX ст. Ці навчальні заклади накопичили суттєвий досвід щодо підготовки майбутнього вчителя, але їх діяльність ґрунтовно і системно в науковій літературі не досліджено.

Аналітичний і фактичний матеріал щодо діяльності вчительських семінарій мають вже наукові праці другої половини XIX – початку XX ст., що висвітлюють питання загального розвитку системи освіти (М. Х. Вессель, А. Л. Меленевський, С. В. Рождественський та ін.), особливості становлення педагогічної освіти (Д. С. Марголін, Г. К. Старк, О. П. Фльоров та ін.), проблеми професійно-педагогічної підготовки вчителя (Н. М. Губкін, І. І. Карпов, П. О. Клунний, І. С. Клюжев, М. В. Родевич, Ф. Д. Студитський та ін.). Локальні питання розвитку вчительських семінарій в радянській історіографії висвітлені в межах загальних історико-педагогічних досліджень щодо розвитку освіти і педагогічної думки (М. С. Гриценко, М. М. Гриценко, Е. Д. Днепров, Ф. Г. Паначин, О. І. Піскунов та ін.). В пострадянські часи з'являються монографії, спрямовані на системний аналіз педагогічної освіти в Україні (І. П. Важинський, Н. М. Дем'яненко, В. І. Лозова, І. Ф. Прокопенко, Л. О. Хомич, Л. П. Юрченко, М. Д. Ярмаченко та ін.), однак діяльність вчительських семінарій висвітлюється фрагментарно. Привертає увагу дослідження О. М. Лук'яненко, що розкриває зміст практичної підготовки в цих навчальних закладах.

Отже, подолання фрагментарності, необхідність комплексного дослідження обумовлюють актуальність

нашої розвідки. Мета пропонованої студії – аналіз дореволюційної історіографії щодо історії створення, стану та діяльності вчительських семінарій в українських землях другої половини XIX – початку XX ст.

Історико–системний аналіз наукових джерел доводить, що у першій половині XIX ст. в Україні не відбувалася цілеспрямована підготовка вчителя початкової школи. Частково вона проводилася в духовних семінаріях, педагогічних класах гімназій, Інститутів шляхетних дівчат, приватних пансіонів. Прагнення відкриття самостійного педагогічного закладу освіти, започаткування цілісної професійно–педагогічної підготовки вчителів початкової школи набуває конкретного оформлення в міністерському проекті вчительського інституту 1862 р., хоча перший такий інститут було відкрито в Феодосії лише 1872 р. Спробою заснування спеціальної педагогічної освіти вчителя початкової школи в Україні можна вважати відкриття в 1862 р. у Києві спеціальної педагогічної школи, що виявилось частковим втіленням проекту вчительської семінарії М. І. Пирогова, розробленого ним 1857 р. Передові педагоги того часу К. Д. Ушинський, М. О. Корфа, П. Г. Редкін, С. І. Миропольський наголошували про необхідність утворення вчительських семінарій та поліпшення професійної підготовки вчителів. Першу було відкрито в Києві у 1869 р., а в 1870 р. її переведено до м. Коростешев. По даних дослідників Е. Д. Днепрова, С. Ф. Сгорова, Ф. Г. Паначина, Б. К. Пебієва на початок 1917 р. в Україні діяли вже 33 вчительські семінарії [1].

Важливе значення для розуміння особливостей організації навчально–виховного процесу та адміністративно–господарської діяльності в учительських семінаріях мають нормативні документи про освіту. Накази, розпорядження та інші документи, що стосуються відкриття та діяльності вчительських семінарій зібрано в фундаментальних виданнях Міністерства народної освіти: «Збірник постанов по Міністерству народної освіти» та «Збірник розпоряджень по Міністерству народної освіти», що почали виходити з 1864 та 1866 рр. відповідно [2; 3]. Огляд законодавства та перелік найважливіших розпоряджень відомства народної освіти представлено і в ґрунтовних дослідженнях С. В. Рождественського «Історичний огляд діяльності Міністерства народної освіти (1802–1902) і «Матеріали для історії освітніх реформ в Росії у XVII – XIX ст.» [4; 5]. Систематичний збір законів, розпоряджень, правил, інструкцій щодо діяльності вчительських семінарій знаходимо в профільному виданні «Збірник постанов і розпоряджень по вчительським інститутам, учительським семінаріям, міським училищам і початковим народним училищам відомства Міністерства народної освіти (1859–1875)» [6] та «Вчительські товариства, класи, курси та з'їзди» Г. А. Фальборка та В. І. Чарнолуцького 1901 р. [7]. Окремими виданнями у той час виходили докладні матеріали з'їздів з питань освіти. Так, у червні 1910 р. у відбувся з'їзд директорів учительських інститутів і учительських семінарій Київського учбового округу [8].

Основним документом, що регламентував навчально–виховну та адміністративно–господарську діяльність семінарії було «Положення про учительські семінарії» від 17 березня 1870 р., яке ми знаходимо в систематичному зводі законів, розпоряджень, правил, інструкцій

Г. А. Фальборка, В. І. Чарнолуцького «Вчительські семінарії і школи» 1901 р. [9]. Особливість організації навчального процесу семінарії полягала в тому, що майбутні вчителі повинні були знати всі шкільні дисципліни народного училища. Вони були в складі навчального плану семінарії: Закон Божий, основи геометрії, арифметика, російська та церковно–слов'янська мови, природознавство, географія, історія, малювання, співи. Крім того, семінаристи повинні були оволодіти окремим ремеслом. Це, на думку відомих педагогів того часу М. О. Корфа, С. І. Миропольського, свідчило про обмеженість змісту навчання в семінаріях [10; 11].

Повне зібрання правил вступу і програм вищих, середніх і нижчих загальноосвітніх спеціальних і профільних навчальних закладів Росії, чоловічих урядових і приватних представлено в загальному довіднику для абітурієнтів, що виходив протягом кількох років за редакцією Н. І. Воротинцева [12]. Профільний довідник «Програми і правила вступу в учительські інститути, семінарії, школи і на педагогічні курси», де подається і стисла інформація про навчальні заклади, 1914 р. уклад Д. С. Марголін [13].

Відомості щодо методів і форм організації навчального процесу, діяльності керівництва і викладацького складу, стану матеріально–технічної бази вчительських семінарій мають місце в узагальнюючих дослідженнях стану тогочасної освіти А. Н. Куломзіна, Г. А. Фальборка, В. І. Чарнолуцького [14; 15; 16], збірниках настанов і порад для керівників педагогічних закладів і вчителів М. О. Корфа [17; 18], в педагогічних нотатках «Учіння і вчитель» [19].

Спеціальна педагогічна підготовка майбутніх учителів, що складалась з теоретичного курсу основ педагогіки, окремих методик, педагогічної практики висвітлена на сторінках періодичних видань того часу: «Вісник Європи», «Російська школа», «Сім'я і школа», «Журнал Міністерства народної освіти» та ін. Більшість статей мають критичний характер. Зауваження щодо викладання теоретичних дисциплін заходимо в статтях О. Антосяка [20], І. Ключева [21], М. О. Корфа [22], С. І. Миропольського [23]. Вони не тільки подають характеристику навчально–виховного процесу, але і піднімають питання реформування, поліпшення професійно–педагогічної підготовки вчителя, подолання формального ставлення до своїх обов'язків як викладачів, так і семінаристів. Проблеми практичної підготовки висвітлюють в своїх публікаціях Н. Ахутін [24], О. Баранов [25], І. Губкін [26], М. Івановський [27], В. Фльоров [28]. Зокрема, В. Фльоров характеризував і підкреслював значення пасивного етапу практики, спостережень семінаристів за викладанням матеріалу вчителем [28, с. 167]. Але більш важливішою частиною практики, ефективною формою професійної підготовки майбутніх учителів були пробні уроки [24; 25; 26; 27]. Звертали увагу автори і на недостатнє матеріально–технічне забезпечення семінарій, стан приміщень, в яких вони знаходились. Про це свідчить і аналіз звітів попечителя Київського навчального округу [29].

Отже, потреба у підготовці педагогів у другій половині XIX – на початку XX ст. в Україні була вмотивована особливостями соціально–економічного розвитку країни, а тому проблема становлення і розвитку вчительських семінарій викликала зацікавленість

сучасників процесу. Водночас аналіз наукових джерел цього періоду дає можливість стверджувати, що цілісного системного дослідження зазначеної теми не проводилось. Дослідженню проблеми допомагають нормативно-законодавчі документи, навчальні плани та програми вчительських семінарій, що представлені в загальних і профільних збірниках і довідниках, матеріали педагогічних з'їздів, узагальнюючі дослідження стану тогочасної освіти, численні публікації в періодичних виданнях. Автори критично оцінювали роботу вчительських семінарій, виокремлювали недоліки, пропонували своє бачення організації їх діяльності. Перспективи дослідження проблеми пов'язуємо з докладним вивченням дореволюційних видань, дослідженням наукових розвідок радянського та сучасного періодів.

Список використаних джерел

1. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (конец XIX – начало XX в.) / Под ред. Э. Д. Днепров, С. Ф. Егорова, Ф. Г. Паначина, Б. К. Пебьева. – М.: Педагогика, 1991. – 448 с.
2. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб.: Изд-во М-ва народного просвещения, 1864. – Т.1: 1802–1825. – 1644 с.
3. Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения. – СПб.: Тип. Императорской АН, 1866. – Т.1: 1802–1834. – 988 с.
4. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб.: Изд-во М-ва народного просвещения, 1902. – 785 с.
5. Рождественский С. В. Материалы для истории учебных реформ в России в XVII – XIX веках / С. В. Рождественский. – СПб.: Изд-во «Общественная польза», 1910. – 397 с.
6. Сборник постановлений и распоряжений по учительским институтам, учительским семинариям, городским училищам и начальным народным училищам ведомства Министерства Народного Просвещения. 1859–1875. – М.: Университетская типография, 1875. – 490 с.
7. Фальборк Г. А. Учительские общества, классы, курсы и съезды. Систематический свод законов, распоряжений, правил, инструкций / Г. А. Фальборк, В. И. Чарнолуцкий. – СПб., 1901. – 50 с.
8. Съезд директоров учительских институтов и учительских семинарий Киевского учебного округа. 16–19 июня 1910 г. – К., 1910. – 240 с.
9. Фальборк Г. А. Учительские семинарии и школы. Систематический свод законов, распоряжений, правил, инструкций для учащихся и учащихся / Г. А. Фальборк, В. И. Чарнолуцкий. – СПб., 1901. – 237 с.
10. Корф Н. А. Учительская семинария / Н. А. Корф // Семья и школа. – 1872. – Кн.2. – №4. – С.856–902; №5. – С.1101–1149.
11. Миропольский С. И. К вопросу об образовании народных учителей / С. И. Миропольский // Семья и школа. – 1873. – №2. – Кн.2. – Ч.2. – С.167–176; №3. – Кн.2. – Ч.2. – С.219–238.
12. Полный сборник правил приема и программ высших, средних и низших общеобразовательных, специальных и профессиональных учебных заведений России, мужских, женских, правительственных и частных на 1909–1910 уч. г. / Под ред. Н. И. Воротинцева. – СПб., 1910. – 534 с.
13. Марголин Д. С. Программы и правила для поступления в учительские институты, семинарии, школы и на педагогические курсы / Д. С. Марголин. – К.: Изд-во И. И. Самоненко, 1914. – 84 с.
14. Куломзин А. Н. Опытный подсчет современного состояния нашего народного образования / А. Н. Куломзин. – СПб.: Гос. тип., 1912. – 49 с.
15. Фальборк Г. А. Настольная книга по народному образованию / Г. А. Фальборк, В. И. Чарнолуцкий. – СПб.: Тип.-литогр. Б. М. Вольфа, 1904. – 2623 с.
16. Фальборк Г. А. Народное образование в России / Г. А. Фальборк, В. И. Чарнолуцкий. – СПб.: Изд-во О. Н. Поповой, 1900. – 263 с.
17. Корф Н. А. Наши педагогические вопросы: в 2 т. / Н. А. Корф. – М.: Тип. А. Клейн. – Т.1. – 1882. – 409 с.; Т.2. – 1886. – 104 с.
18. Корф Н. А. Русская начальная школа: Руководство для земских гласных и учителей школ / Н. А. Корф. – СПб.: Изд-во Д. Е. Кожанчикова, 1870. – 363 с.
19. Ученье и учитель. Педагогические заметки. – 2-е изд. – М.: Изд. Победоносцева К. Т., 1901. – 61 с.
20. Антосюк О. Учительские семинарии / О. Антосюк // Русская школа. – 1913. – №7–8. – С.123–132.
21. Ключев И. К вопросу о преобразовании учительских семинарий / И. Ключев // Русская школа. – 1910. – №1–4. – С.140–144.
22. Корф Н. А. Наши учительские семинарии. Хроника / Н. А. Корф // Вестник Европы. – 1883. – Т.3. – №3. – С.324–341; №4. – С.786–802.
23. Миропольский С. И. В чем наша задача / С. И. Миропольский // Семья и школа. – 1873. – №1. – Кн.2. – Ч.2. – С.3–46.
24. Ахутин Н. Учитель начальной школы / Н. Ахутин // Русская школа. – 1909. – №7–8. – С.89–110.
25. Баранов А. О практических занятиях воспитанников учительской семинарии в начальном училище / А. Баранов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1878. – Ч.195. Янв. Отд.3. – С.29–43.
26. Губкин И. Общеобразовательная и педагогическая подготовка народного учителя / И. Губкин // Русская школа. – 1906. – №10. – С.98–116; №11. – С.121–141.
27. Ивановский М. О практических занятиях воспитанников учительских семинарий в начальном училище / М. Ивановский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1877. – Ч.189. Янв. Отд.3. – С.23–44.
28. Флеров В. О специальной практической подготовке воспитанников в учительских семинариях / В. Флеров // Русская школа. – 1901. – №4. – С.165–174.
29. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений за 1908 г. – К.: Тип. т-ва И. Н. Кушнера и К°, 1909. – 49 с.

References

1. Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoy mysli narodov SSSR (konec XIX – nachalo XX v.) / Pod red. Je. D. Dneprova, S. F. Egorova, F. G. Panachina, B. K. Pebieva. – M.: Pedagogika, 1991. – 448 s.
2. Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosveshhenija. – SPb.: Izd-vo M-va narodnogo prosveshhenija, 1864. – T.1: 1802–1825. – 1644 s.
3. Sbornik rasporyzhenij po Ministerstvu narodnogo prosveshhenija. – SPb.: Tip. Imperatorskoj AN, 1866. – T.1: 1802–1834. – 988 s.
4. Rozhdestvenskij S. V. Istoricheskij obzor dejatel'nosti Ministerstva narodnogo prosveshhenija (1802–1902) / S. V. Rozhdestvenskij. – SPb.: Izd-vo M-va narodnogo prosveshhenija, 1902. – 785 s.
5. Rozhdestvenskij S. V. Materialy dlja istorii uchebnyh reform v Rossii v XVII – XIX vekah / S. V. Rozhdestvenskij. – SPb.: Izd-vo «Obshhestvennaja pol'za», 1910. – 397 s.
6. Sbornik postanovlenij i rasporyzhenij po uchitel'skim institutam, uchitel'skim seminarijam, gorodskim uchilishham i nachal'nym narodnym uchilishham vedomstva Ministerstva Narodnogo Prosveshhenija. 1859–1875. – M.: Universitetskaja tipografija, 1875. – 490 s.
7. Fal'borok G. A. Uchitel'skie obshhestva, klassy, kursy i s#ezdy. Sistematičeskij svod zakonov, rasporyzhenij, pravil, instrukcij / G. A. Fal'borok, V. I. Charnolusskij. – SPb., 1901. – 50 s.
8. S#ezd direktorov uchitel'skih institutov i uchitel'skih seminarij Kievskogo uchebnogo okruga. 16–19 ijunya 1910 g. – K., 1910. – 240 s.
9. Fal'borok G. A. Uchitel'skie seminarii i shkoly. Sistematičeskij svod zakonov, rasporyzhenij, pravil, instrukcij dlja uchashhih i uchashhihsja / G. A. Fal'borok, V. I. Charnolusskij. – SPb., 1901. – 237 s.
10. Korf N. A. Uchitel'skaja seminarija / N. A. Korf // Sem'ja i shkola. – 1872. – Kн.2. – №4. – S.856–902; №5. – S.1101–1149.
11. Miropol'skij S. I. K voprosu ob obrazovanii narodnyh uchitelej / S. I. Miropol'skij // Sem'ja i shkola. – 1873. – №2. – Кн.2. – Ch.2. – S.167–176; №3. – Кн.2. – Ch.2. – S.219–238.
12. Polnyj sbornik pravil priema i programm vysshih, srednih i nizshih obshheobrazovatel'nyh, special'nyh i professional'nyh uchebnyh zavedenij Rossii, muzhskih, zhenskikh, pravitel'stvennyh i chastnyh na 1909–1910 uch. g. / Pod red. N. I. Vorotinceva. – SPb., 1910. – 534 s.

13. Margolin D. S. Programmy i pravila dlja postuplenija v ucitel'skie instituty, seminarii, shkoly i na pedagogicheskie kursy / D. S. Margolin. – K.: Izd-vo I. I. Samonenko, 1914. – 84 s.

14. Kulomzin A. N. Opytnyj podschet sovremennoho sostojanija nashogo narodnogo obrazovanija / A. N. Kulomzin. – SPb.: Gos. tip., 1912. – 49 s.

15. Fal'bork G. A. Nastol'naja kniga po narodnomu obrazovaniju / G. A. Fal'bork, V. I. Charnolusskij. – SPb.: Tip.–litogr. B. M. Vol'fa, 1904. – 2623 s.

16. Fal'bork G. A. Narodnoe obrazovanie v Rossii / G. A. Fal'bork, V. I. Charnolusskij. – SPb.: Izd-vo O. N. Popovoj, 1900. – 263 s.

17. Korf N. A. Nashi pedagogicheskie voprosy: v 2 t. / N. A. Korf. – M.: Tip. A. Klejn. – T.1. – 1882. – 409 s.; T.2. – 1886. – 104 s.

18. Korf N. A. Russkaja nachal'naja shkola: Rukovodstvo dlja zemskih glasnih i uchitelej shkol / N. A. Korf. – SPb.: Izd-vo D. E. Kozhanchikova, 1870. – 363 s.

19. Uchen'e i ucitel'. Pedagogicheskie zametki. – 2-e izd. – M.: Izd. Pobedonosceva K. T., 1901. – 61 s.

20. Antosjuk O. Uchitel'skie seminarii / O. Antosjuk // Russkaja shkola. – 1913. – №7–8. – S.123–132.

21. Kljuzhev I. K voprosu o preobrazovanii ucitel'skih seminarij / I. Kljuzhev // Russkaja shkola. – 1910. – №1–4. – S.140–144.

22. Korf N. A. Nashi ucitel'skie seminarii. Hronika / N. A. Korf // Vestnik Evropy. – 1883. – T.3. – №3. – S.324–341; №4. – S.786–802.

23. Miropol'skij S. I. V chem nasha zadacha / S. I. Miropol'skij // Sem'ja i shkola. – 1873. – №1. – Kn.2. – Ch.2. – S.3–46.

24. Ahutin N. Uchitel' nachal'noj shkoly / N. Ahutin // Russkaja shkola. – 1909. – №7–8. – S.89–110.

25. Baranov A. O prakticheskijh zanjatijah vospitannikov ucitel'skoj seminarii v nachal'nom uchilishhe / A. Baranov // Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshhenija. – 1878. – Ch.195. Janv. Otd.3. – S.29–43.

26. Gubkin I. Obsheobrazovatel'naja i pedagogicheskaja podgotovka narodnogo ucitelja / I. Gubkin // Russkaja shkola. – 1906. – №10. – S.98–116; №11. – S.121–141.

27. Ivanovskij M. O prakticheskijh zanjatijah vospitannikov ucitel'skih seminarij v nachal'nom uchilishhe / M. Ivanovskij // Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshhenija. – 1877. – Ch.189. Janv. Otd.3. – S.23–44.

28. Flerov V. O special'noj prakticheskijh podgotovke vospitannikov v ucitel'skih seminarijah / V. Flerov // Russkaja shkola. – 1901. – №4. – S.165–174.

29. Otchet popечitelja Kievskogo uchebnoho okruga o sostojanii uchebnyh zavedenij za 1908 g. – K.: Tip. t-va I. N. Kushnareva i K^o., 1909. – 49 s.

Lomako L. I., PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Pedagogy and Management of Education Department, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine, Vinnytsia), tanya17021924@gmail.com

Development of teaching seminars in the Ukrainian land of the second half of the XIX – the beginning of the xx centuries: evaluation of the process contemporaries

The pre-revolutionary historiography of the history, creation and functioning of teachers' seminars in the Ukrainian lands of the second half of the 19th and early 20th centuries is analyzed. The research is based on the principles and methods of historicism, systemic nature, scientific objectivity, logical and historical unity. The normative and legislative documents, curricula and programs of teachers' seminars, presented in general and specialized collections and reference books, pedagogical congress materials, generalizing studies of the state of the then education, publications in periodicals were studied. The authors critically assessed the work of teachers' seminars, identified shortcomings, offered their vision for organizing their activities. The factual and analytical material collected by the researchers of the then epoch is undoubtedly of theoretical and practical importance, however, no systematic study of this topic has been conducted.

Keywords: teacher's seminary, teacher education, pre-revolutionary historiography.

***

УДК 94(477.74)«187»(015)

Мельников Е. О.,

аспірант кафедри історичних дисциплін,
Маріупольський державний університет
(Україна, Маріуполь), eduardmelnykov@ukr.net

РЕФОРМУВАННЯ ОДЕСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ У 70–ТІ РОКИ ХІХ СТ.

Розглянуто реформування Одеського військового округу у 70–ті р. ХІХ ст. Доведено, що воно мало різноплановий характер. Автор аналізує позитивні та негативні риси впроваджених реформ Д. Мілютіна на українських землях у межах Одеського округу. Досліджено вплив перетворень на стан військово-околичної системи під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. та подальше вдосконалення російської армії.

Ключові слова: українські землі, Одеський військовий округ, військова реформа, російська армія, російсько-турецька війна.

В наш час загострення стосунків у міжнародних відносинах призводить до збройних конфліктів. Збройні сили України повинні відповідати новітнім воєнним умовам і формам, щоб застосувати свій потенціал для захисту незалежності та суверенітету держави. Доцільним є комплексне вивчення історичного досвіду проблеми реформування Одеського округу накопиченого ним під час збройного конфлікту 1877–1878 рр.

Актуальність теми пов'язана з тим, що у частинах російської армії, дислокованих на українських землях у 70–ті рр. ХІХ ст., проходило службу багато українців, тому функціонування дорадянських державних інститутів має значний інтерес для сучасного українського суспільства. Досвід реформування Одеського округу може у майбутньому стати корисним для усунення помилок під час перетворень в сучасній армії України.

Тема реформування Одеського військового округу у 70–ті р. ХІХ ст. не розглядалося окремо ні за радянських часів, ні в роки розбудови української державності після розпаду Радянського Союзу. У сучасній російській історіографії панівною є думка, що реформи царського уряду вплинули на розвиток Збройних сил Російської Федерації, а округи на українських землях є невід'ємною частиною військово-околичної системи Російської імперії, нащадками якої вважаються росіяни. Особливу увагу привертають праці російських учених О. Айрапетова, А. Безугольного, Н. Ковалевського, В. Ковальова та М. Корольова [1; 2; 12].

Цікавий фактичний матеріал відповідно до теми нашого пошуку ми знаходимо у праці українських дослідників А. Дроздовського та Є. Красної. Вчені розглянули історію Одеського юнкерського піхотного училища [9].

Метою статті є висвітлення військового реформування Одеського округу у 70–ті роки ХІХ ст.

Царський уряд у ХІХ ст. щодо українського населення здійснював політику імперської інтеграції. В російській імператорській армії проходили службу українські селяни, а дворяни українського походження мали можливість просування у армійській ієрархії. Реформування військово-околичної системи Д. Мілютіна у 60–ті роки ХІХ ст. призвело до появи на південних українських землях Одеського військового округу.

На початку 70–х років ХІХ ст. Одеський військовий округ обіймав територію південних губерній – Катеринославської, Херсонської, Таврійської. Південь